

БРАТЯТА ГЕНЕРАЛИ РАЗКАЗВАТ

Спомени

на Владимир и Георги Вазови

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Владимир Вазов, Георги Вазов, *автори*
- © Владислав Карагеоргиев, Теодор Борисов, *редактори*
- © Владислав Карагеоргиев, *автор на предговор и бележки*
- © Диана Благоева, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2023 г.

ISBN: 978-619-7688-22-1

БРАТЯТА ГЕНЕРАЛИ РАЗКАЗВАТ

Спомени

на Владимир и Георги Вазови

София
2023

Съдържание

Предговор	7
Приети съкращения	35
Владимир Вазов Спомени	37
Георги Вазов Преди една година Из нашето недалечно минало. Спомени от Балканските войни	199
Снимки	269

Предговор

Как да говорим за семейство Вазови, без да използваме клишета? Обикновено хвалебствията за този знаменит род засенчват истинските черти на неговите представители. Да, те са символ на достойнство и родолюбие, но също така са далеч по-сложни личности и земни хора, отколкото смятаме. Самият генерал Георги Вазов пише: „Историята пресява гребните факти и задържа само едрите. Тя се спира повече на подвизите – на общите факти, и по-малко на хората и техните слабости“.¹ Трудно бихме си представили как генерал Владимир Вазов, героят от Дойран, след „цял час скитане из града“ в търсене къде да пренощува ляга да спи на легло от три събрани стола. Или пък, че генерал Георги Вазов, енергичният полководец, превзел Одринската крепост през март 1913 г., е същият човек, който само няколко месеца по-късно ще „плаче в един ъгъл на кабинета си“, когато пред очите му се рушат идеалите на цяло едно поколение българи.

В следващите страници ще се опитаме да разберем светогледа на генералите Владимир и Георги Вазови посредством техните дневници и спомени. Те предлагат поглед към трудностите, победите, изпитанията, които ги определят не само като способни военачалници, но и като дейци и свидетели на една бурна епоха.

Но преди да стигнем до същинските текстове, нека първо разгледаме три основни точки около живота на Владимир и Георги Вазови: личната им биография, литературния им принос и хронологичните граници на спомените, включени в настоящото издание.

¹ Вазов, Г. Из нашето недалечно минало. Спомени от Балканските войни. С., 1929, с. 23.

I. Биография на Владимир и Георги Вазови

Възрастовата разлика между двамата братя е осем години. Георги Вазов е роден на 5 януари² 1860 г. в Сопот и е петото дете в семейството на Съба и Минчо Вазови. Владимир Вазов пък се ражда на 14 май 1868 г. и е осми поред наследник. Израстват в сравнително заможна и патриархално семейство, чиито дух и порядки са пресъздадени от техния брат Иван Вазов (1850 – 1921) в романа „Под игото“. Георги, който расте като особено буйно дете, учи в Сопотското трикласно училище, а през 1874 г. постъпва в Априловската гимназия в Габрово.³ Освен с изучаваните предмети той се запознава и с богат репертоар от народни и бунтовни песни. През 1876 г. е изключен заради ученическа стачка, свързана с лошите хигиенични условия в училището, и се завръща в родния си град.

По време на Априлското въстание през 1876 г. Сопот не въстава, но местното население става свидетел на зверствата на башибозушкия главатар Тосун бей⁴. „Няколко избягали клисурци въстаници, спомня си Георги Вазов, се бяха укрили на тавана в Сопотското училище. Благодарение на едно предателство те бяха открити и избити, а главите им тържествено тълпа сеймени⁵ понесоха по сопотските улици към Карлово. Всички дюкя-

² Според Георги Вазов точната му дата на раждане не е записана, а датата 5 януари се приема по памет. Единствено е известно, че е кръстен на Богоявление през 1860 г.

³ Сред неговите съученици са и бъдещите военни дейци Иван Фичев (1860 – 1931) и Михаил Савов (1857 – 1928).

⁴ Тосун бей е също герой в романа „Под игото“.

⁵ Сеймен – турски военен полицай.

ни бяха затворени и ние наблюдавахме това шествие през дупките на кепенците.“⁶

През есента на същата година Минчо Вазов решава да изпрати Георги в Румъния при брат си Курко (1827 – 1888), който по това време е търговец в Олтеница. Наближавайки румънския бряг, Георги по-късно ще си спомни: „Чувствах, че минавам в друг свят, макар и чужд за мен, но гдето всеки българин с въздишка на облекчение се чувстваше в една свободна земя, в която фесът и чалмата не гнетяха душата“.⁷ Градът го впечатлява със своята активна българска диаспора – от собственици на магазини и кръчми до занаятчии и хъшове, които се събират вечер в кръчмите. Първоначално 16-годишният Георги посещава местното българско училище. Също така започва да изучава румънски и немски език, тъй като чичо му иска да го изпрати в Букурещ, за да получи юридическо образование. Избухването на Руско-турската война в края на април 1877 г. осуetyава този план, а въодушевеният младеж скоро решава да се завърне на родна земя. Пристига в Свищов, където случайно среща по-големия си брат Никола Вазов (1852 – 1917), от когото научава за сполетялото ги семейно нещастие: „... Сопот бил нападат и изгорен, а част от жителите му, които избягали, били посрещнати в Балкана и избити, в туй число и моят баща. Баба ми и майка ми с Владимир и Борис отвели в плен – обратно в Пловдив, а другите деца се спасили в Габрово, гдето брат ми ги храни, като върши дребна търговия с нашия кон“.⁸ Юли 1877 г. Сопот. Турските редовни и нередовни части нахлуват в града и го опожаряват. Местното население, включи-

⁶ Вазов, Г. Участието на българите в Освободителната война. С., 2017, с. 186.

⁷ Пак там, с. 186.

⁸ Пак там, с. 189.

телно и семейство Вазови, е принудено да бяга. Опасявайки се, че деветгодишният Владимир може да бъде убит, майка му го преоблича в сукманче наопаки, което взема от едно момиче. В последвалото клане около 400 души са посечени, а сред убитите е и Минчо Вазов. Владимир по-късно ще си спомни: „Турци се връщат от Балкана. Един носи пардесюто на баща ми, хубавия му бастун с гръжка от слонова кост и чантата му през рамо, в която му бяха парите и книжата. Така баба и мама разбраха, че баща ни е убит“.⁹

Владимир, заедно с майка си и баба си, търси убежище в Пловдив. По-късно те са изпратени от османските власти на заточение в Араповския манастир „Света Неделя“ край Асеновград. „Тези неща, пише Вера Вазова, той не е можал да забрави през целия си живот и затова може би неговото лице носеше отпечатък на сериозност и съсредоточеност.“¹⁰

В това време, след като се установява в Свищов, Георги започва работа като писар в магазин за търговия с колониални стоки на негов роднина. По това време от Букурещ се завръща и по-големият му брат Иван, който успява да му издейства назначение като писар в канцеларията на Свищовското губернаторство. На тази длъжност Георги се запознава с бъдещия писател Алеко Константинов, с когото изучава руски език и литература. През пролетта на 1878 г. губернаторът на Свищов – Найден Геров, решава да изпрати десетина момчета в Русия, които получават възможност да поствъпят в Одеското юнкерско училище. Сред избраните е и Георги Вазов. След успешно положени приемни изпити на 1 септември 1878 г. той е зачислен в състава на

⁹ Вазова, В. Иван Вазов и неговите близки. С., 2020, с. 39.

¹⁰ Пак там, с. 101.

2-ра юнкерска рота. Благодарение на знанията, придобити в Априловската гимназия, както и изучаването на руския език по време на войната, успешно се справя с учебната програма, като помага на своите другари по предметите математика, артилерия и фортификация. На 1 септември 1880 г. завършва училището и е произведен в чин старши портупей-юнкер. След завръщането си в България е произведен в първи офицерски чин подпоручик и е приравнен със завършилите втори випуск на Военното училище в София. Започва службата си в 1-ва на княз Александър дружина. Неприятен спомен за него от този период остава първата му среща с първия българския княз след Освобождението. Подпоручик Вазов е сред новопристигналите офицери от Русия, които трябва да бъдат представени на княз Александър Батенберг. Въпреки че е завършил с отличие, подпоручик Вазов остава единственият, който не получава княжеско ръкостискане, след като става ясно, че е от български произход. „Това ми направи твърде тежко впечатление, обидно за моето българско чувство, което аз никога не простих на княз Александър.“¹¹

Службата на младия подпоручик започва в един период на политическа нестабилност, когато историческите събития се изпреварват едно друго. През 1881 г. е извършен първият държавен преврат в историята на младото Княжество България. Установен е режим на пълномощията, чрез който княз Александър Батенберг получава по-големи права в управлението на страната. Настъпила криза довежда до охлаждане на отношенията между българския народ и руското офицерство, получило нареждане да подкрепи княза. Подпоручик Вазов отбелязва в спомените си надменното поведение

¹¹ Вазов, Г. Участието на българите в Освободителната война. С., 2017, с. 193.

ние на руските офицери спрямо по-младшите български такива. Първият конфликт на подпоручик Вазов възниква с руски капитан и е предизвикан от спор за старшинството между руските и българските офицери. Нещата стигат почти до дуел, а младият подпоручик гръзко заявява: „Господин капитан, аз съм готов и на Ваше разположение, когато желаете и гдето желаете!“.¹² Тази случка става причина през септември 1881 г. да бъде назначен на нестроева длъжност като завеждащ вещевия гарнизонен склад. С помощта на брат си Иван успява да се прехвърли в Източнорумелийската милиция през ноември същата година. Първоначално е зачислен в Учебния батальон, а след това е трети адютант на генерал-губернатора Александър Богориди. На 2 ноември 1882 г. заминава за Санкт Петербург, където постъпва в Инженерното училище, а година по-късно продължава обучението си в младшия клас на Николаевската военнотехническа академия.

Обявяването на Съединението на Княжество България с Източна Румелия на 6 септември 1885 г. заварва 17-годишния Владимир Вазов като ученик в Пловдивската гимназия. Румелийското правителство е свалено, а назначеното временно управление обявява обща мобилизация на мъжкото население. Владимир се явява като доброволец, но наборната комисия отказва да го приеме. Поручик Вазов узнава за Съединението, докато още се намира в Санкт Петербург. На 10 септември се отправя за България, без да дочака официално нареждане. В продължение на няколко месеца се занимава с укрепването на десния бряг на р. Марица, Котленското дефиле и др. Очакваното нападение от страна на Османската империя така и не се извършва, но в началото на

¹² Пак там, с. 196.

ноември 1885 г. младото Княжество е изправено пред друго предизвикателство: избухва Сръбско-българската война (2 ноември – 14 ноември 1885). На 10 ноември поручик Вазов получава заповед да прекрати работа по защитните рубежи и да се отправи за София. По пътя минава през Пловдив, за да се види със семейството си. „На сутринта, пише Георги Вазов, аз трябваше да замина с реквизиран файтон и поканих брат си Иван да дойде с мене да види отблизо бойното поле. На коня си качих малкия си брат Владимир. Така пропътувахме при сравнителни удобства пътя до София. По път във Ветрен настигнахме войските, които продължаваха да се движат от Южна България за Северна.“¹³ По-късно Владимир също ще си спомни: „Брат ми, кап. Георги Вазов¹⁴, замина за сръбската граница и ми възложи да взема коня му и да го следвам през София и по-нататък. Аз за първи път се качих на кон. След няколкодневно пътуване успях да достигна брат ми едва при Цариброд, гдето победоносните български войски отблъснаха сърбите. Тук чух гърмежите, виждах пушеците, но трудно разбирах какво се случва там“.¹⁵

На 12 ноември поручик Вазов пристига в Главната квартира в Цариброд. Включва се в авангардния отряд на майор Петко Стоянов, в чийто състав участва в боя при Цариброд (11 – 12 ноември 1885) и настъплението към Пирот (14 – 15 ноември 1885), където лично повежда поверените му части в щикова атака. Доброволно провежда сам рекогносцировка при с. Грапа, за което е награден с орден „За храброст“.

¹³ Харбова, Е., Цветкова, Л., Шанов, С. Сръбско-българската война 1885. Сб. док. С., 1985, с. 95.

¹⁴ По това време Георги Вазов е още с чин поручик.

¹⁵ Вазов, В. Животописни бележки. С., 2021, с. 10.

След подписването на примирието Владимир се завръща отново в Пловдив, а Георги остава на позицията до сключването на Букурещкия мирен договор на 19 февруари 1886 г.

През декември 1885 г. Владимир полага конкурсен изпит за постъпване във Военното училище в София в първи специален клас от 8-и випуск. Владимир Вазов е сред новоприетите 174 юнкери, довчерашни студенти и гимназисти, много от които са взели участие като доброволци¹⁶ във войната. По такъв начин броят на юнкерите от 8-и випуск през януари 1886 г. достига 242 души. През последвалите месеци много ще напуснат училището, неспособни да се справят със суровата военна дисциплина, както и с тежките строеви и класни занятия. Учебните материали за бъдещите офицери са ограничени – средно по един учебник за 10 – 15 ученици – и са на руски. Изучават се разнообразни предмети като тригонометрия, артилерия и тактика, а фортификацията се води от капитан Георги Вазов.

С приключването на войната следващото назначение на новопроизведения в чин капитан Георги Вазов е преподавател във Военното училище. През лятото на 1886 г. той получава разрешение да довърши образованието си в Николаевската военноинженерна академия, но се налага да го прекъсне поради обявяването на Съединението и избухването на Сръбско-българската война. По това време ще се разиграят събития, които коренно ще променят съдбата на Георги Вазов. По-късно той ги описва като „най-неприятния и тягостен спомен от моя живот“.¹⁷ През август 1886 г. капитан

¹⁶ В състава на Ученическия легион.

¹⁷ Вазов, Г. Участието на българите в Освободителната война. С., 2017, с. 206.

Вазов е един от конспираторите, взели дейно участие в детронирането на княз Батенберг. Деветоавгустовският преврат, първият военен преврат в историята на Третата българска държава, е породен от няколко причини. Сред тях са както личното недоволство сред офицерите русофили за провежданата кадрова политика в армията, така и убеждението, че всички пречки за подобряването на отношенията с Русия трябва да бъдат премахнати. Слуховете за ново нападение от Сърбия мотивират някои офицери да се присъединят към предстоящия преврат. Макар и да не са посветени в готвения се заговор, юнкерите от Военното училище също се превръщат в активни участници в детронирането на княза. През нощта на 8 август 1886 г. тези от тях, които се намират на лагер в Княжево, са вдигнати по тревога, като мислят, че сърбите отново са нападнали. Началникът на Военното училище и един от основните организатори на преврата – майор Петър Груев, се обръща към тях с думите, че България е в опасност и че спасението на Отечеството зависи от премахването на княза. Не е известно какво точно е участието на юнкер Владимир Вазов в събитията. Знае се, че в ранните часове на 9 август 1886 г. юнкерите от Военното училище и части от 2-ри пехотен струмски полк влизат в София и обкръжават Княжеския дворец. Също така е известно, че юнкер Ради Овчаров¹⁸ написва под диктовката на капитан Радко Димитриев указа за отречение от престола, който князът подписва. Участието на Вазови в преврата е пряко свързано и със семейна траге-

¹⁸ В списъка на офицерите от 8-и випуск на Военното училище откриваме старши портупей-юнкер с името Ради Овчаров, роден на 27 април 1867 г. в Ески Джумая (дн. Търговище).

гия – смъртта на техния брат Михаил (1862 – 1886), по това време младши офицер от 1-ви пехотен полк. Подпоручик Михаил Вазов е може би единствената жертва от преврата и последвалия контрареврат. Съществуват няколко версии за убийството му, но неговата смърт определено оставя дълбок отпечатък у Георги Вазов. Мисълта, че той може да е бил косвена причина за гибелта на по-малкия си брат, няма да му даде покой цял живот. След провала на преврата и последвалия контрареврат капитан Георги Вазов емигрира в Турция. След няколкомесечно боледуване от ревматизъм заминава за Русия, за да продължи образованието си. Във връзка с участието в детронацията Военното училище в София за кратко време е разформирано, а бойното му знаме е унищожено. Някои юнкери са изключени, други са дадени под съд, а трети биват разжалвани.

На 27 април 1887 г. Владимир Вазов завършва Военното училище и е произведен в първи офицерски чин подпоручик. Като един от първенците на своя випуск, Владимир има право да избере в какъв род войска желае да служи. Избира артилерията, а първото му служебно назначение е във 2-ри артилерийски полк в Шумен.

През 1888 г. завършва сред първите десет по успех от своя випуск и капитан Георги Вазов. Приема руско поданство и получава назначение като военен инженер в Закаспийския край. От 1888 до 1891 г. служи по военни обекти в гр. Ашхабад (дн. столица на Туркменистан), след което е назначен като самостоятелен строител в гр. Мерв¹⁹. В края на 1892 г. поема ръководството по изграждането на Кушкинската кре-

¹⁹ Гр. Мерв се е намирал 30 км източно от съвременния гр. Мари, Туркменистан.

пост, което продължава до ноември 1895 г.²⁰ Част от заплатата си отделя и изпраща на роднините си в България за построяване на къща в София.²¹ Тежките климатични условия в Централна Азия са постоянен спътник на офицерската служба. Георги Вазов не само е свидетел на смъртта на свои другари, но и самият той продължително боледува тежко от треска. По спомени на дъщеря му престоят в маларични местности, както и приемането на големи дози хинин ще оставят черно-зелени петна по лицето и тялото му. С подобряването на българско-руските политически отношения през 90-те години въпросът за завръщането на офицерите емигранти, напуснали България по време на политическата криза през периода 1886 – 1887 г., е на път да бъде разрешен. През април 1897 г. Георги Вазов взема двумесечен отпуск и се прибира в България, за да се увери, че ще може да постъпи на служба в българската армия. От този период е запазена семейна фотография с датата 20 май 1897 г., на която са изобразени Съба Вазова с четиримата ѝ сина – Иван, Георги, Борис и Владимир (снимка №1).

През май 1897 г. са минали малко повече от десет години, откакто капитан Владимир Вазов се е посветил на офицерската служба. За това време той минава през длъжностите помощник батареен командир, полкови адютант и батареен командир. Въпреки слабата ар-

²⁰ По време на строителните работи огромна помощ му оказва по-големият брат Никола, който се отзовава на поканата да гоиде и да вземе участие в изграждането на крепостта.

²¹ В спомените си българският офицер емигрант Марин Енчевич (1860 – 1934) твърди, че капитан Георги Вазов си присвоява три от отпуснатите четири милиона рубли за изграждането на Кушкинската крепост.

тилерийска подготовка, която получава от Военното училище²², Владимир изцяло се отдава на артилерийското дело. През 1888 г. е изпратен в Русенския артилерийски арсенал, където получава практически познания по материалната част и лабораторното дело. През 1892 г. е командирован в немския град Есен като член на комисия за приемане на артилерийска материална част от заводите на Круп. През август 1894 г. е повишен в чин капитан и е назначен да служи като старши офицер в 4-ти артилерийски полк.

По какъв начин се развива животът на по-големия му брат? След повече от 11 години живот в чужбина през декември 1897 г. 37-годишният подполковник Вазов се завръща в България. Първото му назначение е през януари 1898 г. като офицер за особени поръчки при Военноинженерната инспекция. По същото време създава и свое семейство. На 2 май 1899 г. се жени за Мария д-р Минчо Цачева. Раждат им се четири деца – Александър (р. 1900), Димитър (р. 1902), Зорка (р. 1903) и Вера (р. 1907). От 1900 до 1903 г. подполковник Вазов е командир на 2-ра пионерна дружина, а от 1904 до 1905 г. служи като началник на инженерните войски. През 1906 г. е произведен в първи генералски чин – генерал-майор. През 1908 г. е вече инспектор на инженерните войски. През същата година е възбудено дело срещу генерал Вазов, което ще стане и причина да напусне армията. За този случай той пише следното: „Най-тежкият за мене период от моята дейност в България е годината 1908 – 1909 г., когато, за да се убие моята популярност в инженерните войски, ми се създаде от генерал Николаев позорящият моето име

²² Едва през 1895 г. във Военното училище започват да се обучават офицери със специална подготовка – артилеристи, кавалеристи и пионери.

процес поради една статия във вестник „Ден“, в която аз се бях отзовал недоброжелателно за начина, по който цар Фердинанд и тогавашното правителство обявиха Независимостта, та ме предадоха на съд за мними злоупотребления като началник. Главното обвинение бе, че аз съм заповядал да се фалшифицира протокол за пригаждането на Тюфекчиевите бомби, купени от него за нуждите на инженерните войски, респективно за армията ни“.²³ Генерал Вазов е оправдан по всички точки на обвинението с изключение на една – че е „превишил властта си без корист“, тъй като разрешава изучаването на взривно вещество, което не е влизало в кръга на неговите права като началник на инженерните войски. В края на декември 1909 г. е осъден символично на десет дни домашен затвор, който е заменен с пет дни арест в Пети полицейски участък, а след произнасянето на присъдата е зачислен в запаса. „Чичо Владимир, пише Вера Вазова, е придружавал неотлъчно баща ми на всяко заседание на съда. Той се е вълнувал силно от несправедливите нападки над любимия му брат. Описана е случката при прочитането на присъдата: когато съдиите произнасят думата „осъжда се“, чичо ми Владимир, този силен левент, припаднал, без да дочака останалите думи „на пет дни арест за превишаване на власт“.“²⁴

През 1910 г. Георги Вазов пътува в редица европейски страни, където се запознава с организацията и поддръжката на автобусния транспорт. Учредява „Дружество за автомобилен транспорт“, чрез което са закупени два автобуса и са доведени шофьори от Франция. През 1911 г. създава първата редовна автобусна линия София –

²³ Вазова, В. Иван Вазов и неговите близки. С., 2020, с. 82 – 83.

²⁴ Пак там, с. 103.

Самоков – Чамкория²⁵, а след това ръководи добиването на гранитни блокчета за павиране в Бургаско.

След като разгледахме дейността на Георги Вазов от 1897 до 1911 г., нека отново се върнем към живота на по-малкия му брат Владимир.

В началото на 1900 г. капитан Владимир Вазов е назначен за командир на шефската 1-ва на Н.Ц.В. батарея от 4-ти артилерийски полк. В спомените си отбелязва, че това назначение не дава никакви предимства, единствено е трябвало в началото на всеки месец, заедно с командирите на другите шефски части, да рапортува на княза. Завършва четиримесечен щабофицерски курс. През периода 1902 – 1903 г. е изпратен да следва курса в Стрелковата артилерийска школа в Царское село в Русия, където около осем месеца се занимава с теоретична и практическа подготовка. През 1904 г., вече майор, Владимир Вазов е назначен за член-деловодител в комисия, която прави сравнителни изпитания във Франция и Германия като част от програма по превъоръжаване на полската артилерия. През 1905 г. завършва курс за обучение по стрелба във Франция, където се запознава със спецификата на стрелбата от скорострелните оръдия. Същата година се жени за Мара Горанова. Раждат им се трима снове – Георги (р. 1906), Иван (р. 1911) и Владимир (р. 1917).

През есента на 1905 г. е преведен в 8-и артилерийски полк в Стара Загора и е повишен в длъжност командир на отделение. За него офицерът Димитър Азманов по-късно ще напише: „С голямо умение и авторитет той обучаваше офицерите. Висок и строен, хубавец, възпитан, тактичен и умен човек, той бе за другарите си изключителна личност и те буквално ловяха от

²⁵ Дн. курортен комплекс Боровец.

устата му всяка дума, която той произнасяше. Ненапразно той носеше името на Вазовци“.²⁶

В началото на 1906 г. е назначен за помощник-началник на Артилерийската инспекция, а година по-късно става началник на строево-домакинското отделение. През 1908 г. е издаден трудът му „Наставление за ездата в артилерията“, който замества използваното дотогава руско „Ръководство“ на Петраков. През 1909 г. е преведен за командир на артилерийско отделение в 4-ти артилерийски полк, а през есента на 1910 г. е преместен в 5-и артилерийски полк в Шумен. По-късно е назначен за помощник-командир на полка, а през 1911 г. става отново началник на строево-домакинското отделение в Артилерийската инспекция.

На 17 септември 1912 г., при обявяване на всеобщата мобилизация, полковник Владимир Вазов става командир на 4-ти скорострелен артилерийски полк от 1-ва пехотна софийска дивизия. Иван Вазов оставя спомен за емоционалното сбогуване на Владимир с майка им Съба: „Когато двамата ми братя – офицерите Владимир и Борис – дойдоха да се простят с нея, отивайки на бойните полета, тя със сълзи на очите ги благослови и им каза: „Ех, отечество е това. Идете!...“. После залепи очите си на прозореца и жадно ги изпраща с поглед, додето се изгубиха на улицата“.²⁷

На 5 октомври 1912 г. е обявена войната, а полковник Вазов отбелязва: „За тая война сме се готвили. Сега трябва да покажем какво знаем и какво можем“.²⁸ Скоро следват и първите победи на българската армия. На 9 октомври полкът на Вазов се отличава в боевете при

²⁶ Азманов, Д. Моята епоха 1878 – 1919. С., 1995, с. 70.

²⁷ Вазова, С. Спомени. С., 2017, с. 72.

²⁸ Вазов, В. Животописни бележки. С., 1992, с. 8.

Селиолу – Гечкенли въпреки численото превъзходство на противника. В хода на военните събития Вазов е назначен за началник на артилерията в дивизията. Следват боевете при линията Люлебургас – Бунархисар (15 – 20 октомври 1912), където с цената на огромни жертви българските части нанасят поражение на турските войски. В писмо на Иван Вазов от 8 ноември 1912 г. до Георги, в което го известява за смъртта на майка им, той също пише: „От Владя сме получили писмо от Люлебургас от 27 октомври. Той и Борис били здрави и живи. Борис особено се отличил, както обажда Владю. Войници, пристигнали от сраженията при Лозенград и Люлебургас, разправят много ласкателни неща за Владя и за подвизите на полка му...“²⁹

При обявяването на мобилизацията генерал-майор Георги Вазов е назначен за началник на Главното управление на съобщенията и етапите. На 9 ноември 1912 г. става военен губернатор на Лозенград, а на 17 януари 1913 г. поема командването на Източния сектор на обсадните войски на Одринската крепост.

Капитан Димитър Азманов, който по това време е началник-щаб на 3-та бригада от 9-а пехотна плевенска дивизия, пише за първите си впечатления следното: „Генерал Георги Вазов донесе на Източния фронт своята динамична енергия, своята пълна вяра в успеха и своето голямо име. Той имаше ръст различен от ръста на всички други Вазовци. Обратно на тях, той бе нисък и набит. Големите му непокорни мустаци придаваха на лицето му израза на нещо свирепо, твърдо като гранит, което неволно подчиняваше и вдъхваше вяра в заповедите му“.³⁰ Още месеци преди да е получена запо-

²⁹ Вазов, И. Събрани съчинения: В 22 тома. Т. 22. С., 1979, с. 82.

³⁰ Азманов, Д. Моята епоха 1878 – 1919. С., 1995, с. 107 – 108.

вед за атакуване на Одринската крепост, генерал-майор Георги Вазов започва да подготвя подчинените си войски към настъпателни действия, като включва многостранен подход за подобряване на военната ефикасност. Той запознава офицерите с новия план, набляга на повишаването на бойния дух, подобрява артилерийските позиции и разпорежда да се организира по-активно пехотно разузнаване. Огромно внимание се отделя и на сътрудничеството между артилерийските и пехотните части, усъвършенствани са и методите за сигнализиране. Също така е изготвен специален полигон с изкуствени препятствия, където войниците се упражняват да преодоляват телените заграждения.

Щурмът на Одрин започва с продължителна артилерийска бомбардировка на 11 март, като батареите от Източния сектор се включват по-късно. В ранните часове на 12 март българските пехотни части напредват към вражеските позиции. Към 7.40 часа на същия ден предната позиция в Източния сектор е вече в български ръце. Заповядано е да се продължи настъплението към фортовия пояс, но атаката среща силна съпротива. Българското командване решава временно да спре настъплението, за да регрупира артилерията си. В 20.30 часа генерал-майор Вазов изпраща по телефона и телеграфа заповед за атака и овладяване на главния фортови пояс. Точка шест от нея гласи: „Трябва да се помни, че в тази нощ е необходимо да се реши съдбата на Одринската крепост. Връщане назад няма. Противникът трябва да бъде сломен. Напред ни чакат слава и мир, назад – безславие и смърт“.³¹ В полунощ срещу 13 март 1913 г., след масиран артилерийски огън по целия Източен сектор, пехотните вериги отново тръгват

³¹ Войната между България и Турция 1912 – 1913 г. Т. 5. С., 1930, с. 967.

в атака. На сутринта фортовата линия е разкъсана на няколко места, а турските войници побягват към града. До обяд Одрин е напълно овладян от българската армия. Превземането на Одринската крепост се смята за едно от най-значимите постижения във военната ни история, решило изхода на Балканската война.

Избухването на Междусъюзническата война (16 юни – 28 юли 1913) заварва генерал-майор Георги Вазов като член в комисията по предаването на Силистра на Румъния съгласно Петербургския протокол. На 25 юни е назначен за министър на войната в четвъртото правителство на Стоян Данев (1 юни – 4 юли 1913). На тази длъжност той ще остане само 55 дни. Смята се, че политическата мотивация зад това назначение е желанието да се спечели подкрепата на Русия при създамата се критична ситуация. След ожесточени сражения при Брегалница, Кочани, Лახна и Кукуш през първите дни на войната българските сили са принудени да се изтеглят на изток по Брегалница и на север по Струма. На 28 юни Румъния се намесва във войната, прекосява р. Дунав и впоследствие ще достигне околностите на София. Атанас Буров, тогавашен министър на търговията, промишлеността и труда, по-късно ще разкаже: „Видях го да плаче в един ъгъл на кабинета си. Захлупил се на масата, блъска чело о дъските и плаче, плаче... Никога не ще забравя този час, този момент. Да имаш всичко и да загубиш всичко – това е ужас, това е трагедия“.³² Въпреки настъпилата тежка ситуация генерал-майор

³² Цитатът е заимстван от книгата на Михаил Топалов-Памукчиев „Срещи с Буров“, съдържаща стенографирани интервюта с именитият banker и политик. Макар и автентичността на книгата да е оспорвана от някои историци, цитатът е показателен за настъпилата национална трагедия.

Вазов работи усърдно за укрепяването на София и лично посещава фронта. След края на войната той подава оставка на 23 август 1913 г. и се уволнява от армията с чин генерал-лейтенант.

По време на Междусъюзническата война полковник Владимир Вазов отново командва 4-ти артилерийски полк, а дивизията му влиза в състава на 3-та армия. Участва в боевете между Цариброд и Пирот, при Бубляк, Дренова глава и Градоман.

През 1915 г. присъединяването на България към страната на Централните сили по време на Първата световна война е посрещнато с категорично неодобрение от Вазови. Иван и Георги Вазови са сред видните български общественици, които подписват призив към запазване на неутралитет.³³ Полковник Владимир Вазов в този случай не подкрепя антивоенните настроения на своите братя. Като офицер на действаща служба, той не изразява публично своите настроения по въпроса. В лични разговори с други висши офицери той изказва мнението, че България има по-добри шансове да възстанови загубеното през Междусъюзническата война, ако се присъедини към Съглашението. При обявяването на мобилизацията през септември 1915 г. той записва в дневника си: „Значи, жребият е хвърлен. Няма повече време за разсъждаване. Изпитвам неприятно чувство, че тръгваме с Германия, но дългът е свещен на всеки български офицер сега е да даде живота си за успеха на българското оръжие. Нека е на добър час. Да живее България!“. Полковник Вазов е назначен за командир на артилерийската бригада на 5-а дунавска дивизия. В края на октомври дивизията е включена в състава на 2-ра армия, с която участва в боевете срещу сърбите около

³³ ЦДА-12, ф. 1557К. оп. 1, АЕ. 1, л. 58.

с. Дереновци и Соничка глава и срещу французите при селата Попадия, Мировча и Милетково.

На 28 ноември 1915 г. полковник Владимир Вазов е тежко ранен в дясното рамо от шрапнел и напуска позицията за няколко месеца. В края на февруари 1916 г., макар и ненапълно излекуван, полковник Вазов се завръща на фронта и поема отново командването на артилерийската бригада, която в този период заема позиция южно от с. Негорци³⁴. По-късно е назначен за командир на 1-ва пехотна бригада от 5-а дунавска дивизия. В продължение на няколко месеца укрепява позицията на бригадата си около с. Хума. Построяват се скривалища, наблюдателни пунктове и се прекарват нови пътища. В началото на декември същата година бригадата на полковник Вазов заминава за долината на р. Черна, където успешно води отбранителни боеве. На 1 март 1917 г. полковник Владимир Вазов става командир на 9-а плевенска дивизия, която вече е на позиция между р. Вардар и Дојранското езеро. Той веднага прилага своя опит, обхождайки линиите и давайки указания за укрепване. Под негово ръководство се разработва сложна отбранителна система, включваща бетонирани наблюдателни пунктове и други инженерни съоръжения. Огромното внимание, което Владимир Вазов отделя на инженерно-фортификационното оборудване, се дължи както на собствения му опит като офицер с 30-годишен стаж, така и на влиянието на генерал-лейтенант Георги Вазов, който също смята фортификацията за изключително важна. Огромно значение се отделя и на съдействието между пехотата и артилерията. Благодарение на вложените усилия в последвалите боеве през април и май 1917 г. българските войски на Дојранската позиция

³⁴ Днес село в община Гевгели, Северна Македония.

дават сравнително малко жертви, а противникът не успява да пробие отбраната. На 20 май 1917 г. Владимир Вазов е произведен в първи генералски чин. През лятото на 1918 г. Дойранският участък се състои вече от четири позиции, разположени в дълбочина. Последното изпитание настъпва през септември същата година, когато срещу Дойранската позиция са изправени три английски и две гръцки дивизии, една гръцка тежка артилерийска бригада, един френски пехотен полк и един гръцки конен полк. Генерал-майор Владимир Вазов пише в дневника си: „Трябва да победим или... да умрем. Друг избор няма. Сега щеше да се види резултатът от моята работа и командване“.³⁵ След интензивна артилерийска подготовка врагът атакува, но всички опити за пробив са неуспешни. Българските войски задържат позициите си с изключение на предната линия.

След излизането на България от Първата световна война генерал-майор Владимир Вазов е назначен за началник на 9-а дивизионна област. През 1919 г. е началник на 2-ра военноинспекционна област в Пловдив, а през август същата година става инспектор на артилерията. На 24 февруари 1920 г. е произведен в чин генерал-лейтенант и се уволнява от армията след почти 33-годишна служба.

Оставяйки зад гърба си строгия войнишки живот, генералите Вазови навлизат в цивилния живот с нова решителност, готови да поемат нови предизвикателства в служба на своя народ.

От 1915 до 1919 г. Георги Вазов е общински съветник в София. През 1920 г., поради здравословни проблеми, той заминава за лечение в Австрия и следващите две години прекарва в рехабилитация из Европа. При уп-

³⁵ Вазов, В. Животописни бележки. С., 2021, с. 144.

равлението на Александър Стамболийски през 1923 г. е обвинен от Народното събрание в измяна на отечеството с това, че като военен министър е ръководил и продължил Междусъюзническата война. На 24 май 1924 г. се завръща отново в България, а няколко дни по-късно е топло посрещнат и става член на „Дружество Одрин“. Същата година създава банка, която подпомага бедните съграждани да си построят къщи, и представлява българските собственици на конгрес в Барселона. На 16 април 1925 г., на път за опелото на убития генерал Константин Георгиев, Георги Вазов среща познат, който му поисква пари. Генералът няма нужната сума в себе си, връща се вкъщи за нея, заради което закъснява за опелото в църквата. По такъв случаен начин Георги Вазов се спасява от атентата в църквата „Св. Неделя“. В последните си години пише мемоари и скицира по памет бащиния си дом в Сопот.³⁶ На 13 август 1934 г., след неуспешна операция на простатната жлеза, генерал-лейтенант Георги Вазов почива на 74-годишна възраст.

През 1920 г., след като преминава в запаса, Владимир Вазов става председател на Съюза на запасните офицери и е един от основателите на Българския народен съюз „Кубрат“. Въпреки недоволството си от управлението на Александър Стамболийски той не участва в преврата на 9 юни 1923 г. При атентата в църквата „Св. Неделя“ е ранен в главата и очите, но се възстановява. От 1926 до 1932 г. е кмет на София и по време на управлението му се извършват значителни инфраструктурни подобрения. Реорганизирана е пожарната команда, изградени са водопроводите за питейна вода от Рила и Витоша. Също така са подобрени градският

³⁶ Скицата е използвана при възстановяване на къщата музей „Иван Вазов“ – гр. Сопот.

транспорт и уличното осветление, разширена е електрификацията, а софийските гробища са благоустроени. Създадено е бюро за социални грижи и се увеличава броят на градските лечебници. През 1936 г., в качеството си на представител на българското запасно офицерство, генерал-лейтенант Владимир Вазов заминава за Англия по покана на Британския легион, за да присъства на честването, посветено на победата в Първата световна война. Българският генерал е посрещнат с огромно уважение и почит, а председателят на Британския легион подчертава в речта си, че генерал Владимир Вазов е от „малкото чужди генерали, чието име фигурира в официалната ни история!“.³⁷ След като се оттегля от политическия живот, Владимир Вазов пише спомени, събира материали около историята на град Сопот, голяма част от които получава от покойния си брат Георги. Подхваща и нов занаят – гърводелство.

След политическите промени от 9 септември 1944 г. генерал-лейтенант Владимир Вазов е интерниран в с. Рибарица, Тетевенско, където ще прекара последните месеци от живота си. Почива на 20 май 1945 г. от сърдечен удар на 77-годишна възраст.

³⁷ Вазов, В. Животописни бележки. С., 2021, с. 183.

II. Писменото наследство на Владимир и Георги Вазови

Литературното наследство на Георги Вазов включва множество ръкописи, сред които са „Спомени за Съединението и Сръбско-българската война“, „Монография за участието на българите в Освободителната война“³⁸, „Укрепване на северната граница на България“ и „Българската флотилия“.

Те се допълват от публикуваните му военни трудове като „За военната гимнастика в училищата и в обществото“ (1884) и „Нашата армия и нейния бюджет“ (1902). Практическите му военни напътствия са изложени в „Кратко упътване за действие против крепостите и атаката им“ (1909).

Георги Вазов е автор на няколко публикувани мемоари. Впечатленията от своето 55-дневно назначение като министър на войната през 1913 г. той описва в книгата „Из нашето недалечно минало. Спомени от Балканските войни“. Ръкописът е започнат през 1923 г. в отговор на повдигнатото срещу бившия военен министър обвинение. Книгата излиза от печат през 1929 г.

През периода 1928 – 1932 г. Георги Вазов пише мемоарите си от времето, когато се намира на служба в руската армия. Части от спомените се публикуват във вестник „Слово“, а през 1938 г., вече няколко години след смъртта му, са отпечатани като отделно издание. През 1993 г. се появява и второ допълнено издание.

³⁸ Ръкописът е завършен през 1902 г., но излиза от печат за пръв път през 2017 г. под заглавието „Участието на българите в Освободителната война“.